

واکاوی رژیم حقوقی بستر و حریم رودخانه در قوانین ایران

امیررضا محمودی^{*}، سیده مهشید میری بالا جورشری

گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران گروه
حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

*Email: Amirreza.mahmodi@gmail.com

چکیده

رودخانه‌ها یکی از سرمایه‌های ملی هر کشور محسوب می‌شوند که دوام حاکمیت از کلیه ابعاد به آن‌ها بستگی دارد و محافظت از آن‌ها در مقابل هر گونه تعدی ضروری است. بنابراین شناخت رژیم حقوقی بستر و حریم رودخانه‌ها از آن جهت که هر گونه دخل و تصرف کمی و کیفی خارج از حدود قانون در بستر و حریم رودخانه‌ها موجب خسارات جبران ناپذیری خواهد شد، اهمیت بسیاری دارد. چرا که بدون آشنایی و تخصص به مبانی حقوقی و اصول تفسیری راجع به بستر و حریم رودخانه‌ها، در عمل مشکلات عدیده‌ای پیش خواهد آمد. این پژوهش با هدف تبیین ماهیت حقوقی بستر و حریم رودخانه‌ها در صدد بیان چالش‌های موجود در این حوزه است. نوع تحقیق در پژوهش حاضر نظری و روش تحقیق در آن توصیفی-تحلیلی می‌باشد. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد قوانین موجود در حوزه بستر و حریم رودخانه‌ها ناکافی، پراکنده، غیر شفاف و دارای تفسیر پذیری متضاد می‌باشد. بنابراین لازم است این قوانین مورد تنقیح قرار گرفته و در جهت حل تعارض بهره‌برداران و نهادهای متولی در این حوزه، رویه‌ای واحد تدوین شود.

واژه های کلیدی: بستر، حریم، رودخانه، حقوق آب، نظام حقوقی ایران.

بیان مسئله

محدودیت منابع آبی و نیاز همه حوزه‌های زندگی به آب یکی از معضله‌های اصلی هر جامعه‌ای است. بنابراین دولت‌ها در راستای حل این مشکل به دنبال تدوین برنامه‌های جامعی در جهت مدیریت منابع آبی هستند. علاوه بر محدودیت منابع آبی، توسعه اقتصادی و اجتماعی و رشد سریع جمعیت نیز موجب شده است که انسان‌ها به صورت مداوم به دنبال تغییر ساختار طبیعی رودخانه‌ها به نفع خود باشند. همچنین توسعه زندگی و رشد سریع جمعیت باعث شده است که حریم و بستر رودخانه‌ها همواره در خطر تجاوز و تصرف غیر قانونی اشخاص جهت ساخت اعیانی و ... باشد. معمولاً این تصرفات در قالب استفاده بدون ضابطه از شن و ماسه بستر رودخانه، ساخت و ساز در بستر و حریم رودخانه و همچنین ساخت و سازهای تقاطعی بدون رعایت اصول فنی بروز می‌کند. (سلطانی، جعفری، ۱۳۸۸، ۱)

رودخانه‌ها نیز مانند معادن، جنگل‌ها، آب‌های زیرزمینی و میدان‌های نفت و گاز جزو انفال محسوب می‌شوند و متعلق به همه مردم و همه نسل‌ها هستند. بنابراین حفاظت از بستر و حریم رودخانه‌ها، حراست از حقوق حقایقه، حفظ محیط زیست و اکوتوریسم و کاهش خطرات سیل ضروری است. بنابراین تعیین حریم و بستر رودخانه ابزاری ارزشمند برای وزارت نیرو می‌باشد تا ضمن کنترل و حفاظت از منابع آبی در برابر آلودگی‌ها، زمینه را برای بهره‌برداری‌های کارشناسی شده و مدیریت منابع آبی فراهم آورد. (صالحی، ۱۳۹۴، ۷۷)

پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که رژیم حقوقی حریم و بستر رودخانه‌ها بر چه اساسی تعیین شده است و اینکه نوع رودخانه (دایمی-فصلی) تفاوتی در ماهیت آن ایجاد می‌کند یا نه. نوع تحقیق در این پژوهش نظری و روش آن توصیفی تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای می‌باشد.

معرفی دستاورد

۱: بستر

الف: تعریف بستر

بستر از نظر عرفی محل عبور آبی می‌باشد که از رودخانه می‌گذرد، اما در قوانین و مقررات آب، تعریف بستر به گونه دیگری تبیین گشته است. ماده ۲ قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷ مقرر می‌دارد که پهنای بستر رودخانه‌ها و آنها را تا حدی می‌باشد که نشانگر مسیر رودخانه یا نهر در حداکثر طغیان معمولی باشد. مطابق تبصره ۱ این ماده، حداکثر طغیان براساس آمار هیدرولوژی رودخانه‌ها و داغاب در بستر طبیعی آن‌ها تعیین می‌گردد.

همچنین برابر با تبصره ۱ ماده ۲ قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱، بستر رودخانه، نهر، مرداب، مسیل و برکه طبیعی بر اساس آمار هیدرولوژی رودخانه‌ها و داغاب در بستر طبیعی آن‌ها توسط وزارت نیرو تعیین می‌شود.

اما در تعریفی که در بند ح ماده ۱ آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها مصوب ۱۳۷۹ آورده شد، عبارت «حداکثر طغیان با دوره بازگشت ۲۵ ساله» ذکر گردید، این ماده مقرر می‌دارد: «بستر آن قسمت از رودخانه، نهر یا مسیل است که در هر محل با توجه به آمار هیدرولوژیک، داغاب و حداکثر طغیان با دوره بازگشت ۲۵ ساله به وسیله وزارت نیرو با شرکت‌های آب منطقه‌ای

تعیین می‌شود. در مناطقی که ضرورت ایجاد می‌کند سیلاب با دوره برگشت کمتر یا بیشتر از ۲۵ ساله ملاک محاسبه قرار می‌گیرد.^۱

ب: انواع بستر

در دستورالعمل طرح بهبود مدیریت رودخانه‌ها و سواحل کشور مصوب ۱۳۹۲ ابلاغی از سوی وزیر وقت نیرو، بستر به بستر فعال، بستر غیرفعال، بستر مازاد و بستر مرده تقسیم بندی شده است.

- بستر فعال: بستر فعال رودخانه آن قسمت از خاک کف رودخانه می‌باشد که به وسیله آب احاطه گشته و آب از آن عبور می‌نماید و به اصطلاح به آن بستر شاغل رودخانه می‌گویند. در واقع بستر فعال، بستری است که عموماً با دبی غالب رودخانه غرقاب می‌شود؛ که این دبی دارای دوره بازگشتی بین ۲ تا ۵ سال است.
- بستر غیرفعال: بستر غیر فعال رودخانه‌ها، در واقع به اراضی مجاور رودخانه گفته می‌شود که در نتیجه پایین رفتن آب خشک شده است. بستر غیر فعال فقط در خصوص رودخانه‌ها، انهار و مسیل‌ها موضوعیت دارد، چون به اراضی مجاور تالاب‌ها، دریاچه‌ها و دریاها که با پایین رفتن آب از خاک بیرون می‌آیند، اراضی مستحذنه گفته می‌شود و دارای قواعد مستقلى است.
- بستر مرده: چنانچه بستر رودخانه، نهر طبیعی و مسیل به صورت طبیعی تغییر کند، به باقیمانده بستر، بستر مرده گفته می‌شود و همچنان در اختیار دولت می‌باشد.
- بستر مازاد: به آن قسمت از اراضی بستر رودخانه که با احداث دیواره ساماندهی آزاد می‌شود، بستر مازاد می‌گویند.

ج: ایرادات وارد بر تعریف بستر

ایرادی که بر تبصره ۱ ماده ۲ قانون آب و نحوه ملی شدن آن و تبصره ۱ ماده ۲ قانون توزیع عادلانه آب و نیز بند ح ماده ۱ آیین نامه مربوط به بستر و حریم قابل طرح می‌باشد، این است که محاسبه بستر با توجه به آمار هیدرولوژی، داغاب و حداکثر طغیان با دوره بازگشت ۲۵ ساله، ممکن است با یکدیگر دارای تفاوت باشد؛ زیرا این عبارات اصطلاحاتی فنی بوده و تعاریف متفاوتی دارد.

آمار هیدرولوژی: به فراهم نمودن آمار جریان روزانه، ماهانه و سالانه یک رودخانه و یا حداقل و حداکثر آبدهی‌های لحظه‌ای رودخانه و یا هر دو گروه در یک جدول، آمار هیدرولوژی می‌گویند. (فرهنگ فنی آبیاری و زهکشی، ۱۳۷۶، ۱۲۲۲)

داغاب: خط یا ردی می‌باشد که توسط گل و لای موجود در آب در بالاترین سطح سیلاب بر جای گذاشته می‌شود. (فرهنگ فنی آبیاری و زهکشی، ۱۳۷۶، ۱۸۰)

دوره بازگشت: به فاصله زمانی مورد نیاز برای بازگشت یک مقدار معین را که معمولاً مقدار ماکزیمم یا مقدار مینیمم می‌باشد، دوره بازگشت گفته می‌شود. مثل دوره بازگشت طغیان رودخانه. (فرهنگ فنی آبیاری و زهکشی، ۱۳۷۶، ۱۱)

^۱ . آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار، مسیل‌ها، مرداب‌ها، برکه‌های طبیعی و شبکه‌های آبرسانی، آبیاری و زهکشی، شماره ۳۶۰۴۶ / ت ۲۳۶۸۷ هـ ۱۳۷۹/۸/۱۶ مصوب هیأت وزیران.

با در نظر گرفتن این تعاریف، مشخص نیست که در هنگام استفاده از هر یک از سه مبنای فوق، اگر تفاوت‌هایی وجود داشته باشد باید کدام را ملاک قرار داد. با دقت نمودن در قانون توزیع عادلانه آب می‌توان فهمید که حداکثر طغیان مد نظر قانون‌گذار نبوده و تنها آمار هیدرولوژی و داغاب مقرر گشته است. بدین ترتیب به نظر می‌رسد که محاسبه نمودن حداکثر طغیان صرفاً وسیله‌ای برای کمک به بررسی آمار هیدرولوژی و داغاب بوده و نمی‌تواند به تنهایی ملاک تعیین بستر باشد. (ذوالفقاری، ۱۴۰۰، ۱۲۸)

در خصوص مغایرت آمار هیدرولوژی با داغاب باید این نکته در نظر گرفته شود که در قانون، بستر به بستر طبیعی مقید گشته است و تعیین بستر با توجه به آمار هیدرولوژی و داغاب بایستی در بستر طبیعی اجرا گردد. بر اساس تعاریف مذکور به نظر می‌رسد که داغاب اثر عینی آبگذری در محل بوده و آمار هیدرولوژی متفاوت با آن می‌تواند باشد، زیرا دارای جنبه آماری و غیر عینی است همانطور که در تعریف بستر در آیین نامه مربوط به تعیین بستر و حریم و همچنین در آیین نامه اجرایی قانون حفظ و تثبیت کناره و بستر رودخانه‌های مرزی منوط به تعیین حداکثر طغیان معمولی گشته است.

حداکثر طغیان معمولی میزان آبی می‌باشد که با تناوب ۲۵ ساله توسط محاسبات آمار و احتمالات هیدرولوژیک محاسبه می‌گردد، بنابراین به نظر می‌رسد در تفاوت داغاب و آمار هیدرولوژی باید به داغاب استناد نمود که قدر متیقن عبور آب است. (ذوالفقاری، ۱۴۰۰، ۱۲۹)

د: مالکیت بستر

قانون شهرداری‌ها مصوب سال ۱۳۴۵ در تبصره ۶ ماده ۹۶ مقرر داشت که بستر رودخانه‌ها و مجاری فاضلاب واقع در محدوده شهر، در مالکیت شهرداری بوده و ملک عمومی محسوب می‌شود. اما در این قانون، نحوه تعیین و میزان بستر مشخص نشد، همچنین در خصوص بستر رودخانه‌ها واقع در خارج از محدوده شهرها نیز مطلبی ذکر نشد.

در سال ۱۳۰۷ با تصویب قانون ثبت اسناد و املاک، اشخاص اقدام به اخذ سند مالکیت برای بستر و حریم می‌کردند به شکلی که بخشی از املاک افراد، بستر رودخانه را نیز شامل می‌شد و دلیل آن را فقدان حکم مربوط به نحوه تعیین و میزان بستر رودخانه می‌توان دانست. در واقع تصرفات اشخاص در اراضی تا پیش از تصویب قانون آب و نحوه ملی شدن آن، تا بستر رودخانه، مسیل، نهر و... ادامه داشت اما با تصویب قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷، دخل و تصرف در بستر رودخانه‌ها ممنوع اعلام شد و مالکیت بستر کلیه رودخانه‌ها و انهار طبیعی متعلق به دولت دانسته شد. بدین ترتیب از سال ۱۳۴۷ به بعد ادعای مالکیت بستر توسط اشخاص مغایر قانون شناخته شد. بنابراین بستر رودخانه‌ها و انهار طبیعی اعم از اینکه دارای آب دائمی یا فصلی باشند، متعلق به دولت می‌باشد و ایجاد هرگونه اعیانی در آن ممنوع بوده مگر با اجازه وزارت آب و برق. (فرخی، ۱۳۹۶، ۴)

همچنین اصل ۴۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آبهای عمومی را در اختیار حکومت اسلامی می‌داند تا مطابق مصالح عامه نسبت به آن‌ها عمل کند.

ماده ۲ قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱ نیز مقرر می‌دارد: «بستر انهار طبیعی و کانال‌های عمومی و رودخانه‌ها اعم از این که آب دائم یا فصلی داشته باشند و مسیل‌ها و بستر مرداب‌ها و برکه‌های طبیعی در اختیار حکومت جمهوری اسلامی ایران است

و همچنین است اراضی ساحلی و اراضی مستحذته که در اثر پایین رفتن سطح آب دریاها و دریاچه‌ها و یا خشک شدن مرداب‌ها و باتلاق‌ها پدید آمده باشد در صورت عدم احیاء قبل از تصویب قانون نحوه احیاء اراضی در حکومت جمهوری اسلامی.»

۲: حریم

الف: تعریف حریم

با توجه به تعریف ماده ۱۳۶ قانون مدنی حریم مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن می‌باشد که برای کمال انتفاع از آن دارای ضرورت است.

حریم از دیدگاه دکترین حقوقی در زمره ملک صاحب حریم دانسته شده است و هر نوع تصرف و تملک در آن که دارای منافات با طبیعت حریم باشد، بی اذن مالک صحیح نبوده و از این نظر حریم ملک تبعی می‌باشد. مطابق ماده ۱۳۹ قانون مدنی حریم در حکم ملک صاحب حریم می‌باشد و تصرف و تملک در آن با آنچه مقصود از حریم است منافای باشد، بدون اذن از طرف مالک صحیح نبوده و کسی نمی‌تواند در اراضی حریم رودخانه اقداماتی انجام دهد که باعث تضرر و تعدی به حقوق صاحب حق حریم شود، اما تصرفاتی که باعث تضرر نشود جایز می‌باشد.

بند خ ماده یک آیین نامه مربوط به تعیین بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار، مرداب‌ها، مسیل‌ها، برکه‌های طبیعی و شبکه‌های آبرسانی، ابزاری و زهکشی مصوب ۱۳۷۹ در خصوص حریم مقرر می‌داشت که حریم آن قسمت از اراضی اطراف رودخانه و نهر طبیعی یا سنتی، مسیل، برکه طبیعی و مرداب است که بلافاصله بعد از بستر قرار داشته و به عنوان حق ارتفاق برای کمال انتفاع و حفاظت از آن‌ها لازم می‌باشد و مطابق مقررات توسط وزارت نیرو و یا شرکت‌های آب منطقه‌ای تعیین می‌شود. حریم رودخانه‌ها یا انهار طبیعی اعم از این که دارای آب دائم یا فصلی باشند، از یک تا بیست متر خواهد بود که بر اساس وضع رودخانه یا مسیل یا نهر طبیعی از هر طرف منتهی الیه بستر تعیین می‌شود.

هیات وزیران جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۸۲/۱۲/۱۸ طی مصوبه‌ای برخی مفاد آیین‌نامه مربوط به بستر و حریم مصوب ۱۳۷۹ را اصلاح نمود و متن زیر را جایگزین بند خ ماده یک این آیین نامه قرار داد:

حریم آن قسمت از اراضی اطراف رودخانه، نهر طبیعی یا سنتی و مسیل می‌باشد که بلافاصله بعد از بستر قرار داشته و به عنوان حق انتفاع برای کمال انتفاع و حفاظت کمی و کیفی از آن‌ها لازم می‌باشد و مطابق مقررات توسط وزارت نیرو و یا شرکت‌های آب منطقه‌ای بر اساس وضع رودخانه و نوع مصرف تعیین می‌شود.

ب: انواع حریم و مشکلات مربوط به آن

حریم به دو صورت کمی و کیفی مطرح می‌گردد. مطابق بند خ ماده ۱ آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، نهرها، مسیل‌ها، مرداب‌ها، برکه‌های طبیعی و شبکه‌های آبرسانی، آبیاری و زهکشی مصوب ۱۳۷۹ حریم کمی مسیل‌ها و رودخانه‌ها اعم از این که دارای آب دائم یا فصلی باشند، در خصوص عملیات لایروبی و بهره برداری یک تا بیست متر معین شده است. چنانچه در یک رودخانه، قبلاً حریم کمی تعیین شده باشد اما نیاز به حریم کمی جدیدی باشد، اگر حریم کمی قبلی تفاوت چندانی با حریم جدید نداشته باشد، یعنی تفاوت حدود تعیین شده در حد خطای نقشه‌های جدید بوده باشد و یا اگر حریم کمی قبلی وسیع‌تر از حریم جدید باشد؛ در چنین شرایطی حریم کمی قبلی را می‌توان استفاده نمود. اما اگر حریم کمی جدید

وسیع‌تر از حریم قبلی باشد، در این حالت بایستی حد حریم کمی جدید را مبنا قرار داد، ولی باید به مالکینی که در تعیین حریم کمی جدید اراضی‌شان شامل محدوده حریم شده است، خسارت وارده را پرداخت نمود. (حسینی قرقی، ۱۳۸۹، ۸۳)

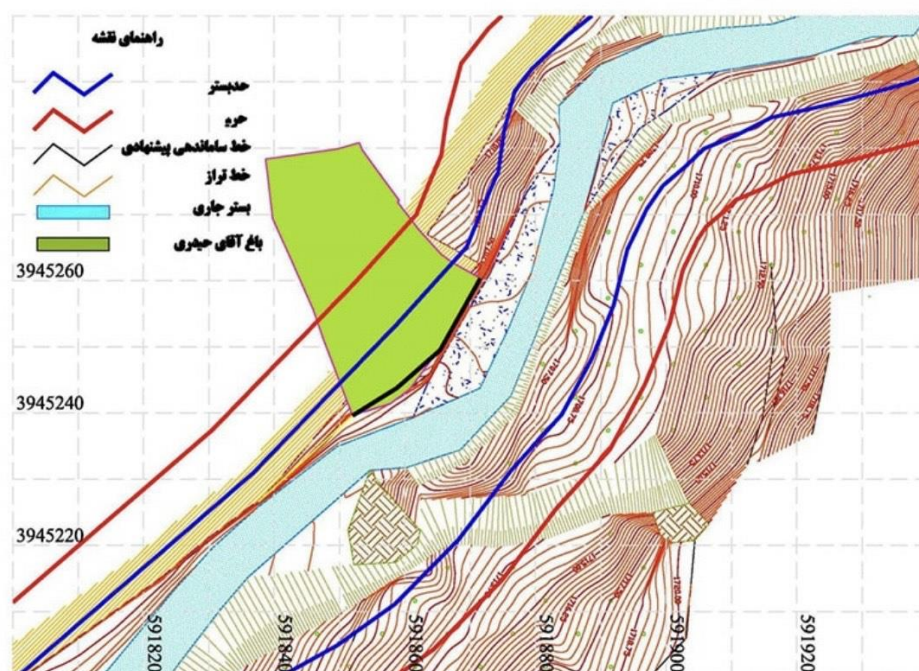
حریم کیفی نیز در خصوص حفاظت کیفی رودخانه‌ها و انهار طبیعی و برکه‌ها تا یکصد و پنجاه متر (تراز افقی) از منتهی الیه بستر تعیین می‌گردد. حریم کیفی در مورد رودخانه‌ها و انهار طبیعی و برکه‌هایی که تأمین کننده آب شرب هستند نیز به طور مقطوع یکصد و پنجاه متر تعیین شده است. رعایت حریم کیفی یعنی حریمی که برای حفظ کیفیت آب به ویژه کیفیت آب شرب است، به لحاظ بهداشت و مسائل زیست محیطی امری اجتناب ناپذیر است. (فرخی، ۱۳۹۶، ۹)

تعیین این مقدار حریم با حقوق اشخاص در تعارض بوده و مسئولان و متولیان امر را با مشکلاتی مواجه کرده است، چون در طول مسیر برخی رودخانه‌ها؛ مثل رودخانه کرج، رودخانه جاجرود و... که آب شرب تهران را تأمین می‌کنند روستاهای بسیاری واقع شده است که رعایت حریم یکصد و پنجاه متری از سوی اشخاص میسر نمی‌باشد. در بسیاری مناطق از هر طرف رودخانه فاصله یکصد و پنجاه متری حریم کیفی را نمی‌توان رعایت کرد چون اشخاص مالک اراضی محدوده مورد نظر می‌باشند و می‌خواهند از مالکیت و تسلط بر اموال خود بهره‌برداری کنند، در حالی که سازمان‌های متولی آب هر نوع ساخت و ساز در فاصله حریم کیفی را با حق حریم مغایر می‌دانند و این معضل روز بروز گسترده‌تر شده و منجر به طرح دعاوی بسیار و پرونده‌هایی در مراجع قضائی و اداری گشته است. (ذوالفقاری، ۱۴۰۰، ۱۳۰)

قانونگذار حریم را در حکم ملک صاحب حریم شمرده است ولی با این وجود در اکثر موارد برای جلوگیری از ضرر صاحب حریم و تأمین انتفاع کامل او، لازم نیست که دیگران به شکل کلی از تصرف در آن زمین ممنوع گردند، بلکه همین که از تصرفاتی که مضر به حال اوست خودداری نمایند کافی می‌باشد. بدین ترتیب احیاء و تملک حریم امکان پذیر است، اما مالک جدید نمی‌تواند در آن تصرفی نماید که دارای منافات با مقصود از ایجاد حریم باشد.

اصل کلی این است که حریم در ملک وجود ندارد، زیرا دانستن حق حریم برای مالک یک ملک در ملک دیگری، دارای تعارض با اصول مالکیت است. برای قبول حریم در ملک غیر، باید مالکیت به صورت متداخل قبول گردد که با اصل تسلیط منافات دارد. موردی که حق حریم مانع از تملک دیگران می‌گردد، به حق مالکیت شباهت زیادی دارد، چون انتفاع از ملکی را منحصراً در اختیار صاحب حریم می‌گذارد اما چون در هر حال به تابعیت و به لحاظ مالکیت صاحب آن بر ملک دیگری ایجاد می‌گردد بایستی آن را نوعی حق ارتفاق خاص شناخت که ملک بر اراضی موات و مباح پیدا می‌نماید. در سایر موارد نیز حق حریم یک حق ارتفاق منفی می‌باشد که مالک چاه و قنات و نهر و... بر زمین‌های اطراف ملک خود دارا می‌باشد. از نظرات فقهای مانند علامه حلی، شهید اول و شهید ثانی این‌گونه استنباط می‌گردد که حریم فقط در اراضی موات ایجاد می‌گردد. قانون مدنی نیز به تبعیت از فقه همین نظر را مورد پذیرش قرار داده است. (ویسی، ۱۳۹۵، ۵۴) بنابراین حق حریم تنها در اراضی موات که مالکی ندارد یافت می‌شود و افراد نمی‌توانند با کندن چاه در زمین ملکی خود یا در زمین موات، حق حریم را در اراضی مجاور که ملک دیگری می‌باشد پیدا کنند و به اصطلاح در اراضی محیات حق حریم وجود ندارد و علت اینکه حق حریم نسبت به ملک غیر ایجاد نمی‌گردد این است که حق مزبور با حق مالکیت منافات دارد. (سرمد، ۱۳۵۱، ۱۳۶)

در خصوص چاه و قنات اما نمی‌توان حریم ثابتی را تعیین نمود چون با توجه به نوع زمین، نوع بهره‌برداری و میزان آبدهی و... حد حریم متفاوت می‌باشد و به همین دلیل در مواد مختلف قانون مدنی حریم‌های متفاوتی تعیین گشته است. در ماده ۱۳۷ قانون مدنی حریم چاه آب شرب ۲۰ گز و حریم چاه برای زراعت ۳۰ گز مقرر شده است و در ماده ۱۳۸ قانون مدنی حریم چشمه و قنات از هر طرف در زمین رخوه (سست) مقدار ۵۰۰ گز و در زمین سخت ۲۵۰ گز تعیین گشته است و اگر میزان مذکور در مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ قانون مدنی برای دفع ضرر کافی نباشد، به اندازه‌ای که برای جلوگیری از ضرر کافی باشد به آن افزوده می‌گردد. اینکه تعیین حریم کمتر از میزان ذکر شده در مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ قانون مدنی مسیر است یا خیر قابل تأمل می‌باشد؛ زیرا در انتهای ماده ۱۳۸ مقنن مقرر کرده که اگر میزان مذکور کافی نباشد به آن افزوده می‌گردد و ظاهر ماده این‌گونه است که بایستی همان حداقل مذکور مواد قانونی رعایت گردد و اجازه کاهش داده نشده است. اما از عبارت «برای دفع ضرر کافی نباشد» بنظر می‌رسد که می‌توان به این نحو استنباط کرد که مبنا و ملاک حریم دفع ضرر می‌باشد بنابراین اگر با کمتر از مقادیر مذکور دفع ضرر حاصل گردد، به تعیین مقادیر قانونی ضرورتی نیست و مقادیر مقرر در ماده ۱۳۷ و ۱۳۸ قانون مدنی اماره ایجاد ضرر بوده و می‌توان خلاف آن را ثابت نمود. و برای این منظور نظر کارشناس فنی و حقوقی برای هر مورد باید جلب شود. (سرمد، ۱۳۵۴، ۱۱) این دیدگاه در محاسبه حریم چاه و قنات، در مواد ۱ و ۲ قانون راجع به قنات مصوب ۱۳۰۹، ماده ۳۸ قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷، ماده ۱۷ قانون توزیع عادلانه آب و تبصره ذیل آن مصوب ۱۳۶۱ نیز دیده می‌شود. در این مواد مقرر شده که میزان حریم چاه و قنات مقادیر از پیش تعیین شده‌ای نیست و بر اساس نظر کارشناس وزارت نیرو تعیین می‌شود. (ذوالفقاری، ۱۴۰۰، ۱۱۷)

شکل ۱: یک نمونه حد بستر و حریم رودخانه روی نقشه

ج: حدود اختیارات صاحب حریم برای اعمال حق حریم

ماده ۱۳۹ قانون مدنی حریم را در حکم ملک صاحب حریم دانسته است و تصرفات دیگر را منع نموده است. بر اساس مقررات این ماده دو نوع تصرف ممکن است در حریم بعمل آید:

تصرف منافی و معارض با حق حریم

تصرف غیر مزاحم و غیر منافی با حق حریم

در مورد اول، ماده ۱۳۹ قانون مدنی هرگونه تصرف و تملک را در اراضی حریم که با حقوق مالک حریم در تعارض باشد منوط به اذن صاحب حریم دانسته است. بنابراین کسی نمی‌تواند در حریم چشمه یا قنات دیگری چاه یا قنات حفر نماید و در صورتی که بخواهد در حریم، چنین اقدامی کند باید از صاحب حریم اذن بگیرد و سپس اقدام نماید. (حسینی قرقی، ۱۳۸۹، ۸۰)

د: موارد ساقط شدن حق حریم

۱-۱: تغییر مسیر رودخانه‌ها و انهار و کانال‌ها

وضعیت طبیعی رودخانه‌ها و انهار در برخی مواقع با جاری شدن سیل‌های با دوره‌های بازگشت زیاد، تغییر می‌یابد و مسیر سابق متروک می‌گردد. در واقع سیلاب‌های عظیم موجب تغییر مسیر رودخانه می‌شوند و مسیر دیگری را ایجاد می‌نمایند. در چنین شرایطی در صورتی که زمین‌های جدید که رودخانه در آن‌ها قرار گرفته است، اگر ملک اشخاص باشد و دلائل مالکیت و تصرف در اختیار این اشخاص بوده و زمین‌های اطراف مسیر جدید نیز در مالکیت این اشخاص باشد، در این صورت حق حریم رودخانه در اراضی مسیر سابق ساقط نمی‌شود، چون مالکین اراضی که رودخانه با تغییر مسیر در زمین‌های آن‌ها قرار گرفته است با مراجعه نمودن به سازمان‌های آب منطقه‌ای و نیز با گرفتن مجوزهای لازم می‌توانند رودخانه را در صورت امکان به مسیر سابق هدایت کنند و از خود دفع ضرر نمایند. بنابراین در این گونه موارد به دلیل اینکه امکان بازگرداندن رودخانه به مسیر سابق آن وجود دارد، با تغییر مسیر رودخانه حریم قبلی ساقط نمی‌گردد. اما در صورتی که تغییر مسیر رودخانه به گونه‌ای باشد که برگشت رودخانه به مسیر قبلی طبیعتاً و عرفاً ممکن نباشد، در این صورت حق حریم قبلی ساقط می‌گردد. چون چیزی که باعث بقاء مقداری زمین در اطراف رودخانه می‌شود، کمال انتفاع از رودخانه بوده است که با تغییر مسیر رودخانه حریم به اراضی اطراف مسیر سابق قابلیت اطلاق ندارد و به همین دلیل به استناد ماده ۱۳۶ قانون مدنی حق حریم سابق ساقط می‌شود. همچنین در مواردی دولت یا شهرداری‌ها برای بهبود بخشیدن به وضعیت رودخانه یا شهر یا استفاده بهتر، مسیر رودخانه را با رعایت قوانین و مقررات مربوطه تغییر می‌دهند و رودخانه را از مسیر اصلی منحرف می‌کنند. در این صورت اگر در مسیر سابق احتمال جریان آب یا سیلاب نباشد، به دلیل اینکه کمال انتفاع قابل تصور نمی‌باشد، به استناد ماده ۱۳۶ قانون مدنی حریم سابق ساقط می‌شود. (حسینی قرقی، ۱۳۸۹، ۸۱)

۲-۲: کاهش دبی رودخانه

وضعیت جریان آب رودخانه‌ها در بسیاری از مناطق خشک جهان با تغییرات اقلیمی در سال‌های اخیر تغییر پیدا کرده است و آب‌هایی که در بستر رودخانه‌ها جریان دارد بسیار کاهش یافته است. ایران نیز در منطقه خشک قرار دارد و تحت تأثیر همین

وضعیت بوده است؛ تغییر شکل در رودخانه‌های پر آب سابق مشاهده می‌شود که با اینکه عرض بستر رودخانه‌ها وسیع بوده است اما آبراهه‌های رودخانه‌ها سطح اندکی از آن را اشغال کرده‌اند. به طوری که برخی از رودخانه‌های سابق، فاقد دبی شده و فقط در زمان وقوع سیل آب در آن‌ها جریان پیدا می‌کند.

با کاهش دبی رودخانه هر چند در عمل با تجاوز به حریم رودخانه‌ها و اشغال آن‌ها حق حریم رودخانه به مرور محدود می‌شود و به نوعی حق حریم سابق را از بین می‌برد و در بعضی مواقع حتی اراضی حریم گذشته به فضاهای سبز و پارک تبدیل می‌گردد، اما حقیقت این است که در چنین مواردی نباید حریم رودخانه را از بستر سابق تأمین کرد و اراضی حریم قبلی را آزاد شده تلقی نمود؛ چون همان گونه که اقلیم و طبیعت، تغییر کرده‌اند، وضعیت بارندگی نیز مانند سابق عادی نبوده و ممکن است سیلی ویرانگر حادث شود و حجم وسیعی از آب علاوه بر اینکه تمام عرض بستر گذشته را در بر گیرد، اراضی حریم را که معمولاً آب در آن‌ها جریان نداشته را نیز اشغال نماید. بنابراین در این گونه موارد نباید حق حریم را ساقط شده دانست، بلکه بایستی به اعتبار ماده ۱۳۶ قانون مدنی کمال انتفاع را همواره مورد احترام قرار داد و از خسارات و صدمات ناشی از سیل جلوگیری کرد. (حسینی قرقی، ۱۳۸۹، ۸۲)

۳. تجربه‌های جهانی در تعیین حد بستر و حریم رودخانه‌ها

نگرش قوانین سایر کشورها به بستر و حریم رودخانه تا حدودی با قوانین کشور ایران متفاوت می‌باشد. در کشورهای غربی و دارای اقتصاد آزاد، مالکیت منابع و عرصه‌های طبیعی، همانند مالکیت بستر رودخانه نفی نشده است اما با تعیین نوع کاربری فعالیت در این گونه اراضی محدود گشته است. (رستم افشار، نوروزی، ۱۳۸۷، ۵) قوانین در آمریکا به جای تعریف بستر و حریم رودخانه، به تعیین سیل راه و حاشیه سیل پرداخته است. پهنه سیل گیر با دوره برگشت ۱۰۰ ساله به دو بخش سیل راه و حاشیه سیل تقسیم می‌گردد، در واقع آن بخش از پهنه سیل گیر ۱۰۰ ساله که اشغال کامل آن به طول مساوی از طرفین رودخانه باعث افزایش ۳۰ سانتی متر در تراز سیلاب و یا خط انرژی می‌شود، حاشیه سیلاب و بخش باقیمانده به عنوان سیل راه رودخانه است. همچنین در آمریکا قانونمند نمودن کاربرد نقشه‌های پهنه بندی اراضی در طرح‌های جامع، تفصیلی و هادی شهرها و روستاها ملاک عمل قرار می‌گیرد. در استرالیا برای تعیین سیل راه از حاشیه سیل از شاخص حاصلضرب سرعت جریان در عمق جریان استفاده می‌شود. چنانچه حاصل این شاخص کمتر از یک باشد سیل راه رودخانه محسوب نمی‌شود. در کشورهای آسیایی مانند چین، ژاپن و ویتنام نیز با تعیین سیل راه و پهنه بندی به عنوان یکی از روش‌های غیرسازه‌ای کاهش خسارات سیل استفاده می‌شود. (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۴، ۱۷)

۴: مطالعات پایه به منظور تعیین بستر و حریم رودخانه

شناخت خصوصیات حوضه آبریز در تعیین حدود بستر و حریم رودخانه دارای اهمیت بسیاری می‌باشد. هدف از مطالعات پایه به طور کلی، فراهم آوردن اطلاعات پایه برای شناخت منطقه مورد مطالعه و تهیه اطلاعات لازم در خصوص انجام مطالعات تلفیقی و تخصصی و همچنین فراهم کردن اطلاعات لازم در جهت تجزیه و تحلیل و تعیین حد بستر و حریم رودخانه می‌باشد. از مهم‌ترین خصوصیات حوضه آبریز و مطالعات پایه می‌توان به مشخصات فیزیوگرافی حوضه، هیدرولوژی، هواشناسی،

هیدرولیک و مورفولوژی رودخانه، مطالعات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و حقوقی اشاره کرد. (رستم افشار، نوروزی، ۱۳۸۷، ۵) مشخصات فیزیوگرافی حوضه، تصویر نسبتاً دقیقی از رفتار کمی و کیفی سیستم هیدرولوژیکی ارائه می‌نماید. دامنه و روش مطالعه فیزیوگرافی، تابع روش مطالعه هیدرولوژی می‌باشد. در مطالعات فیزیوگرافی، عواملی مانند: محدوده حوضه، شبکه آبراهه‌ای، پروفیل طولی رودخانه، مساحت حوضه، شیب متوسط حوضه، زمان تمرکز حوضه تعیین می‌شود. هدف از بررسی‌های هواشناسی و هیدرولوژیکی، مشخص کردن شرایط اقلیمی و هیدروگراف سیلاب با دوره‌های بازگشت مختلف است. مطالعات هیدرولوژی یکی از اساسی‌ترین مطالعات تعیین پهنه‌های سیل گیر و حد بستر و حریم رودخانه می‌باشد و دلیل این اهمیت، اثرگذاری آن در دقت پهنه‌های تعیین شده می‌باشد. از طرف دیگر، به دلیل کمبود اطلاعات، استفاده از روش‌های مناسب برای بالا بردن دقت مطالعه هیدرولوژی دارای اهمیت به سزایی است. در مطالعات هیدرولوژی مواردی مانند: بررسی آمار و گزارش‌های هیدرولوژی، بررسی صحت و دقت آمار و بازسازی آمار ناقص، بررسی آبنگارهای ثبت شده، واسنجی مدل‌های هیدرولوژیک و... انجام می‌گردد. (ویسی، ۱۳۹۵، ۲۳-۲۴) شرایط جریان در مقاطع و بازه‌های مختلف شامل بازه مستقیم، پیچانورد، شریانی و دلتا از طریق محاسبات هیدرولیکی و مطالعات مورفولوژی تعیین می‌شود. مطالعات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و حقوقی نیز به بررسی وضعیت اقتصادی، شناخت جمعیت و ویژگی‌های فرهنگی، اکوسیستم منطقه و وضع قوانین می‌پردازد. (رستم افشار، نوروزی، ۱۳۸۷، ۶)

۵: مطالعه حقوقی در تعیین حد بستر و حریم

در تعیین حد بستر و حریم رودخانه، مطالعات حقوقی دارای اهمیت بسیاری هستند ولی در مطالعه تعیین پهنه‌های سیل گیر ضروری نمی‌باشند. بررسی قوانین و مقررات، بخشنامه‌ها، آیین نامه‌ها و همچنین پروتکل قراردادهای رودخانه‌ها از مواردی می‌باشد که بایستی در مطالعات حقوقی مورد توجه قرار گیرد؛ به طوری که کارشناسان حقوقی بایستی کلیه قوانین و مقررات، بخشنامه‌ها و آیین نامه‌هایی را که در خصوص رودخانه‌ها و حریم آن‌ها و نیز استفاده از منابع آب سطحی وجود دارد را جمع آوری کرده و بررسی نمایند و مسائلی که در تعیین حد بستر و حریم تأثیر گذار هستند را مشخص کنند، که در این باره بررسی موارد زیر ضروری می‌باشد:

قانون آب و چگونگی ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷

قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱

آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، نهرا، مسیل‌ها، مرداب‌ها، برکه‌های طبیعی و شبکه‌های آبرسانی، آبیاری و زهکشی مصوب ۱۳۷۹

علاوه بر موارد مذکور، تغییراتی که ممکن است در آینده در خصوص این آیین نامه‌ها و قوانین شکل بگیرد و یا قوانین و آیین نامه‌های جدیدی که در این زمینه تهیه و تصویب می‌شوند بایستی توسط کارشناسان حقوقی مورد جمع آوری و بررسی قرار بگیرند. (ویسی، ۱۳۹۵، ۲۸)

۶. مرجع تعیین بستر و حریم

متولی حاکمیت و نظارت بر بستر و حریم رودخانه‌ها مرجع تعیین بستر و حریم آن نیز می‌باشد. بر اساس تبصره یک ماده دو قانون توزیع عادلانه آب، تعیین پهنای بستر و حریم در خصوص هر رودخانه به وزارت نیرو (شرکت‌های آب منطقه‌ای) به منزله یک عمل حاکمیتی واگذار گشته است. همچنین مطابق ماده دو آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار، مسیل‌ها، مرداب‌ها و برکه‌های طبیعی مصوب سال ۱۳۷۹ شرکت‌های آب منطقه‌ای موظفند با توجه به امکاناتی که دارند، حد بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار، مرداب‌ها، مسیل‌ها و برکه‌های طبیعی موجود در حوزه فعالیت‌شان با برنامه‌ریزی و با اعزام نمودن کارشناسان ذی‌صلاح مطابق مقررات این آیین‌نامه تعیین کنند. در واقع نظر سایر کارشناسان دیگر اعم از اینکه کارشناسان بخش دولتی یا خصوصی باشند، در رابطه با تعیین بستر و حریم قانونی نیست و در محاکم مورد استناد قرار نمی‌گیرد. (میری، ۱۳۹۹، ۴۳۵)

۷. نحوه اعتراض به بستر و حریم تعیین شده

مطابق مواد سه و چهار آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار، مسیل‌ها و ... مصوب سال ۱۳۷۹، شرکت آب منطقه‌ای بایستی بستر و حریم تعیین شده را به شکل مکتوب به متقاضی اعلام کند و در خصوص تعیین بستر و حریم سراسری، با پخش اعلامیه‌ها و اطلاعیه‌های محلی برای یک نوبت، تعیین شدن بستر و حریم رودخانه، نهر، مسیل، برکه طبیعی و مرداب مد نظر را به اطلاع اشخاص ذی نفع برساند. چنانچه این افراد اعتراضی داشته باشند بایستی اعتراض خود را ظرف یک ماه از تاریخ انتشار اطلاعیه به شرکت آب منطقه‌ای تسلیم نمایند و رسید دریافت کنند. (رستم افشار، نوروزی، ۱۳۸۷، ۲) در صورتی که اعتراض در مهلت مذکور واصل گردد، شرکت آب منطقه‌ای اعتراض را ارجاع می‌دهد به کمیسیونی متشکل از دو نفر کارشناس فنی ذی صلاح و یک نفر کارشناس حقوقی که با ابلاغ مدیر عامل از بین مجرب‌ترین کارشناسان شرکت منصوب می‌گردد. این کمیسیون که در شرکت‌های آب منطقه‌ای مستقر می‌باشد به عنوان یک مرجع اداری به اعتراضات مربوط به حدود بستر و حریم تعیین شده رسیدگی می‌کند. کمیسیون مزبور گزارش کارشناس یا کارشناسان را مورد بررسی قرار می‌دهد و چنانچه موافق با بستر و حریم تعیین شده باشد، آن را تأیید می‌نماید والا بعد از اینکه از کارشناس یا کارشناسان ذی‌ربط توضیحات لازم را اخذ نمود، نظر خود را به شرکت آب منطقه‌ای اعلام می‌کند. نظر این کمیسیون قطعی و به منزله نظر وزارت نیرو می‌باشد. (میری، ۱۳۹۹، ۴۳۶)

یکی از معضلاتی که در این رابطه وجود دارد تجاوز به بستر و حریم رودخانه‌ها می‌باشد که به اشکال مختلفی مانند احداث سازه، حفاری چاه، دخل و تصرف غیر مجاز در بستر و حریم رودخانه‌ها بروز پیدا می‌کند. همچنین در مواردی با سوء استفاده مجاورین بستر و حریم رودخانه‌ها و نیز گاهی با قصور و کوتاهی شرکت‌های آب منطقه‌ای با کاشتن درختان و حصارکشی در آنجا، اراضی مربوطه را ملک خودشان قلمداد می‌نمایند، که خلع ید از اراضی مزبور با دشواری‌هایی همراه است. علاوه بر مشکلات مربوط به مالکیت، غرس درختان در بستر و حریم رودخانه‌ها با تغییر مسیر بستر رودخانه، موجب ایجاد خسارات بسیاری در اثر سیلاب می‌گردد. بنابراین یکی از اصلی‌ترین علت‌های بروز خساراتی که در نتیجه سیلاب‌ها ایجاد می‌گردد، دخل و تصرف غیر مجاز در بستر رودخانه‌ها از سوی اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی می‌باشد. دخل و تصرف غیر مجاز در بستر و حریم رودخانه‌ها یکی از عوامل انسانی مؤثر در سیلاب دشت‌ها و طغیان آن از بستر طبیعی رودخانه می‌باشد.

یکی دیگر از معضلات، برداشت‌های غیر مجاز و بیش از اندازه مصالح از رودخانه‌ها می‌باشد که امکان دارد وضعیت مورفولوژی رودخانه‌ها را با خطرانی مواجه سازد و نیز موجب به خطر انداختن پایداری رودخانه‌ها گردد.

توصیه ترویجی

۱- اعمال مدیریت چندگانه بر بستر و حریم رودخانه‌ها، یکی از چالش‌های حقوقی در این زمینه می‌باشد. بر طبق اصول قانونی، هر دستگاهی موظف به اجرای وظایفی است که بر عهده دارد. اما گاهی غایت اصلی از تصویب قوانین در برخی موارد به علت معضلات اجرایی یا تقنینی ناشی از تداخل یا تعارض قوانین و مقررات مربوط به دستگاه‌های اجرایی، به درستی تأمین نمی‌شود. وزارت نیرو ظاهراً تنها متولی مربوط به رودخانه‌ها در قوانین و مقررات مرتبط با آب می‌باشد، اما با کنکاش و بررسی در این رابطه می‌توان دریافت که علاوه بر وزارت نیرو، دستگاه‌های اجرایی دیگری نیز مانند وزارت کشاورزی، سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان ثبت اسناد و املاک، وزارت صنعت، معدن و تجارت و شهرداری‌ها نیز به گونه‌ای در امور مرتبط با رودخانه‌ها دخالت دارند.

۲- تداخل در وظایف و اعمال مدیریت چندگانه بر بستر و حریم رودخانه‌ها، موجبات تصرف و تغییر کاربری بستر و حریم را فراهم می‌کند و چالش‌های زیست محیطی را نیز به دنبال دارد و بدین ترتیب باعث ایجاد اختلال در نظارت و مدیریت بر منابع آب می‌شود. در جهت رفع این مشکلات و چالش‌ها، قوانین مربوط به مدیریت و حراست از رودخانه‌ها بایستی مورد اصلاح و تنقیح قرار بگیرد و کلبه امور مربوط به آن به وزارت نیرو محول گردد.

۳- مدیریت منابع آبی با آن که امری حاکمیتی است در قوانین موجود به صورت غیر متمرکز و صرفاً در موضع انفال قرار گرفته است. متولیان امر نیز به دلیل وجود تعارض منافع با سایر ارگان‌ها نمی‌توانند رویه‌ای جامع در راستای مدیریت منابع آبی و حریم‌های رودخانه‌ها مشخص کنند.

۴- همچنین با توجه به مشخص نبودن نظام مالکیت و بهره‌برداری از آب در ایران، علاوه بر این که بهره‌برداران و متولیان امر را دچار تناقض و تعارض می‌نماید بلکه موجبات بی‌توجهی سرمایه‌گذاران به بخش آب می‌شود و منجر به تضعیف علاقه به سرمایه‌گذاری می‌شود.

فهرست منابع

- ۱- حسینی قرقی، سید جواد، (۱۳۸۹)، بررسی پارامترهای فنی و حقوقی تعیین حریم رودخانه، مطالعه موردی رودخانه هراز، پایاننامه کارشناسی ارشد، رشته مهندسی رودخانه، دانشکده آب، دانشگاه صنعت آب و برق (شهید عباسپور).
- ۲- ذوالفقاری، یوسف، (۱۴۰۰)، حقوق آب، نشر مجد، تهران.
- ۳- رستم افشار، ناصر، نوروزی، محمود، (۱۳۸۷)، معیارهای تعیین حریم بستر رودخانه، سومین کنفرانس مدیریت منابع آب ایران، دانشگاه تبریز، ۱-۱۵.
- ۴- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، (۱۳۸۴)، راهنمای پهنه‌بندی سیل و تعیین حد بستر و حریم رودخانه، نشریه شماره ۳۰۷، تهران.
- ۵- سرمد، مرتضی، (۱۳۵۱)، حقوق آب، جلد ۱، نشر کیهان، تهران.

- ۶- سرمد، مرتضی، (۱۳۵۴)، حریم از نظر فنی و حقوقی و قوانین مربوط، جلد ۱، چاپ ۱، تهران.
- ۷- سلطانی، شکور، جعفری، غزال، (۱۳۸۸)، رودخانه ها و سواحل در آیین قانون، انتشارات شرکت مدیریت و منابع آب، تهران.
- ۸- صالحی، اصغر، (۱۳۹۴)، بررسی تطبیقی نقش بهره برداران در مدیریت حریم و بستر رودخانه های فصلی و دایمی استان خوزستان، فصلنامه علمی پژوهشی برنامه ریزی فضایی (جغرافیا)، سال ۵، شماره ۴، ۷۵-۸۶.
- ۹- طرح بهبود مدیریت رودخانه ها و سواحل کشور مصوب ۱۳۹۲ ابلاغی از سوی وزیر وقت نیرو.
- ۱۰- فرخی، سعیده، (۱۳۹۶)، مالکیت بستر و حریم رودخانه ها، دومین کنفرانس ملی حقوق، الهیات و علوم سیاسی، ۱-۱۱.
- ۱۱- میری، مسلم، (۱۳۹۹)، چالش های حقوقی حفاظت از بستر و حریم رودخانه ها در ایران، تحقیقات منابع آب ایران، دوره ۱۶، شماره ۱، ۴۲۸-۴۴۶.
- ۱۲- ویسی، امید، (۱۳۹۵)، نظام حقوقی تعیین و تغییر بستر و حریم رودخانه های داخلی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی.